

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně
Ústav pedagogických věd

Stanislav Bendl:

Které charakteristiky učitele podporují kázeň žáků

(Metody a techniky pedagogického výzkumu: analýza výzkumu)

Pavla Linhartová
Brno 8.5. 2004

Základní informace o výzkumu:

Výzkum se zaměřuje na charakteristiky učitele z hlediska ukázněnosti žáků. Autor si klade otázku, jaké vlastnosti učitele přispívají k udržení kázně žáků. Svá zjištění opírá o studium starší i současné odborné literatury, vlastní učitelskou zkušenost a výzkumné šetření, které realizoval v druhé polovině devadesátých let na druhém stupni základních škol v Praze.

Bendl se v této studii v podstatě snaží odpovědět na otázku, jaké charakteristiky (vlastnosti, dovednosti, schopnosti) učitele mají pozitivní efekt na kázeň žáků ve škole. Zajímají ho ty stránky osobnosti učitele a jeho pedagogické činnosti, které ať už přímo či nepřímo ovlivňují edukační proces a projevují se v interakci mezi učitelem a žákem.

K jeho základní terminologii patří pojmy kázeň, kterou rozumí vědomé dodržování zadaných a přijatých norem chování a školní kázeň, což je vědomé dodržování školního řádu a pravidel stanovených učiteli a vedením školy. V poměrně velké části se Bendl věnuje také pohledu do historie a současnosti požadavků na osobnost učitele.

Hypotéza:

Bendl si klade otázku, zda je pravdivý předpoklad, že při stanovování „ideálních“ vlastností osobnosti učitele se téměř automaticky vychází z předpokladu, že tyto vlastnosti mají vliv na efektivnost edukačních procesů, resp. na chování žáků. Bendl se zde opírá o Čápy výzkumy, konané v různých zemích a uskutečňované různými metodami, z kterých vplynuly shodné závěry: „Postoj žáků k učiteli a k učení a výsledky pedagogického působení závisí především na vlastnostech osobnosti učitele, na jeho postoji k žákům, na humánním vztahu učitele k dětem a mladistvým. Na dalším místě jsou učitelovy didaktické dovednosti a jeho odbornost“ (Čáp, 1993).

Bendl ale zdůrazňuje, že metodologický problém různých výzkumů v této oblasti spočívá ve zjišťování „přímého vlivu“. Nepopírá se tak obecná existence vlivu jako takového, ale konstatuje se, že vliv je spíše nepřímý a zprostředkovaný. Vyžaduje se „důkaz“ v podobě jednoznačně prokázaného determinujícího vlivu osobnostních a jiných charakteristik učitele na efektivnost edukačních procesů, který již vzhledem k množství faktorů, které jsou spjaty s osobností učitele, je obtížné podat. Navíc se zde objevuje celá řada intervenujících proměnných, které komplikují „exaktní“ uchopení dané problematiky.

Výzkumné řešení:

Empirické šetření, které je ústřední částí této studie, zjišťuje, jak žáci percipují problematiku kázně ve škole. Jde tedy o subjektivní názory respondentů, které se opírají o každodenní školní zkušenost.

Cílem bylo zjistit, jaké vlastnosti, resp. charakteristiky by měl splňovat učitel druhého stupně základní školy, aby se žáci v jeho přítomnosti chovali ukázněně. Stručně řečeno: jaký má být učitel, aby měl kázeň. Text se ve své empirické části opírá o vyhodnocení dotazníkové položky, která byla adresována žákům 7. tříd. Autor výzkumu ponechal na samotných respondentech, zda dotazník vyplní anonymně nebo neanonymně.

Žákům byla položena otázka: „Jaké podstatné vlastnosti (schopnosti, dovednosti) musí mít podle tvých zkušeností učitel, aby žáci byli v jeho přítomnosti ukázněni?“ Žákům nebyly nabídnuty žádné možnosti odpovědi. Šlo o otevřenou otázku.

Použitý vzorek a jednotka analýzy:

Výzkumné šetření bylo uskutečněno v roce 1996 na plně organizovaných základních školách v regionu Praha 6 a účastnilo se ho 21 z 23 škol této městské části. Z 983 žáků 88 danou položku buď nezodpovědělo, nebo byla jejich odpověď nejasná. Celkem tedy bylo využito odpovědí od 895 žáků 7. tříd základních škol, z toho 455 od dívek a 440 od chlapců. Jednotkou analýzy jsou jednotliví žáci, kteří vyplňují dotazník.

Sám autor přiznává, že i přes poměrně velký počet respondentů je zde problém vzorku žáků. Spíše než o výzkumu by bylo, podle Bendla, lepší hovořit o sondě do problematiky. Z toho plyne, že výsledky šetření mají omezenou platnost (šetření bylo provedeno na souboru žáků pražské populace, navíc jednoho pražského obvodu). Jedná se tedy o sondu s omezenou platností výsledků.

Závěry výzkumného šetření:

Jak už bylo zmíněno výše, k výzkumu bylo použito odpovědí od 895 žáků. Někteří uvedli pouze jedinou vlastnost či charakteristiku učitele, jiní uváděli několik (až osm) vlastností. Celkem žáci uvedli 165 různých, i když mnohdy blízkých, až překrývajících charakteristik. Autor uveřejňuje, vzhledem k velkým rozdílům ve frekvencích jednotlivých vlastností, pouze deset nejčastěji uváděných charakteristik. U dívek jsou to: přísnost, láska, zajímavá výuka, sebevědomí, humor, spravedlivost, autorita, mládí, sympatičnost a trpělivost.

U chlapců: přísnost, láska, zajímavá výuka, humor, sebevědomí, autorita, spravedlivost, udržet kázeň, mládí a inteligence. Oba soubory uvádějí na prvním místě přísnost, na druhém lásku a na třetím zajímavou výuku. Pokud oba soubory sloučíme, dospějeme jen k nepatrným změnám: přísnost, láska, zajímavá výuka, humor, sebevědomí, autorita, spravedlivost, mládí, udržet kázeň a inteligence.

Za skutečně podstatné můžeme tedy považovat zejména prvních pět charakteristik: přísnost, lásku, zajímavou výuku, humor a sebevědomí učitele. Z odpovědí vyplývá, že zcela dominujícími charakteristikami osobnosti učitele z hlediska ukázněnosti žáků jsou přísnost učitelů k dětem a láska k nim.

Alternativní postup výzkumu:

Jako alternativní postup k tomuto výzkumu bych zvolila nestrukturovaný rozhovor. Při nestrukturovaném rozhovoru jde o dialog, kdy si osoby vyměňují volně své názory a vzájemně na ně reagují. Průběh rozhovoru může být ovlivněn zvoleným tématem, ale často se mění na základě vzniklých asociací. Smyslem je navázání kontaktu výzkumníka se zkoumanou osobou, její hlubší poznání a neformální zjišťování informací, které by se těžko získávaly jinými přístupy (Pelikán, 1998).

Většina výzkumů, které se nějakým způsobem dotýkají vztahu učitelů a žáků, si jako nástroj výzkumu volí dotazník. Výhodou je především oslovení velkého množství respondentů, ale při tak velkém počtu dotazovaných můžeme jen velmi složitě pracovat s jedinečností a proto snadno dochází ke zkreslení, k opomenutí některých faktorů, pokud si respondent například vybírá z předem nabídnutých odpovědí. Zpracování dat získaných z dotazníku je jistě jednodušší než zpracování dat z nestrukturovaného rozhovoru, ale informace získané z rozhovoru jsou mnohem cennější, můžeme se ptát na věci, které by nás během přípravy nenapadly, což je umožněno přímým kontaktem s dotazovaným. Obecně můžeme říci, že informace získané během tohoto typu rozhovoru jsou mnohem hlubšího charakteru, než ty získané z dotazníku.

Bendl sám říká, že použitím dotazníku dochází k určité míře zkreslení, kdy není v možnostech výzkumníka brát v úvahu jedinečnost každého žáka a učitele. A je také třeba zdůraznit, že kázeň a vhodnost učitelových charakteristik nejsou univerzální hodnoty, ale odvíjí se od typu situace.

Literatura:

Bendl uveřejňuje také výsledky Pelikánova výzkumu z roku 1991: „*Metodologie výzkumu osobnosti středoškolského profesora a jeho pedagogické působení*“, ve které se autor zabýval problémy stanovení obecných charakteristik středoškolského učitele a snažil se hledat obecněji platná kritéria účinnosti jeho práce.

Bendl konfrontuje poznatky získané ze svého výzkumu s Kořou a jeho „*Profesionalizací učitelského povolání*“ (1998), kde se seznamujeme s konkrétními požadavky na dnešního, ale i budoucího učitele. Kořa zdůrazňuje, že v žádném případě nejde o to, aby byl učitel ve své praxi pronásledován ideálem perfekcionismu. Podle něj neexistuje ideální učitel. Navíc je pravděpodobné, že přílišná touha stát se ideálním by úzce souvisela s faktorem neuroticismu. I s tímto vědomím Kořa formuluje 14 požadavků na ideálního učitele, kde na prvních místech uvádí: mít rád děti a mládež a být schopen s nimi relevantně komunikovat, být dobře informovaný a být flexibilní.

Další práce, které Bendl uvádí a které se zaměřují na učitelovy dovednosti, vlastnosti a schopnosti, jsou „*Klíčové dovednosti učitele*“ od Ch. Kyriacoua nebo „*Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku*“ od V. Švece. Bendl také provádí porovnání se staršími výzkumy na toto téma. Tyto a další publikace uvádí Bendl v seznamu použité literatury, kde jsou díla jak současná, tak díla z let 50. až 90.

Poznatky získané na základě vlastního výzkumného šetření do značné míry korespondují jak se staršími (Felbiger 1777, Pařízek 1882) či nedávno minulými (Makarenko 1954) pedagogickými názory, tak s názory, které jsou šířeny současnou pedagogickou a psychologickou literaturou (Pelikán 1991, Petty 1996, Kořa 1998).

Seznam použité literatury:

Pelikán, Jiří. Základy empirického výzkumu pedagogických jevů. Praha: Karolinum, 1998.

Bendl, S. Které charakteristiky učitele podporují kázeň žáků. *Pedagogika*, 2002, roč. 52, č. 3, s. 346- 363. ISSN 3330- 3815.